

EKONOMSKO VREDNOVANJE LJUDSKOG RADA (VRIJEDNOST I VIŠAK VRIJEDNOSTI)

Mons. Nikola Soldo

Ovaj pastoralno-teološki tjedan sa svim svojim temama više ili manje dotiče pitanje socijalne nepravde u svijetu na koju su ljudi bili oduvijek osjetljivi, zbog koje su ratovali i dizali revolucije, okrutno ubijali krivce i pravednike. Stoga je razumljivo da pape nakon Lava XIII. u svojim enciklikama toliko obrađuju ta pitanja. Nas navlastito zanima prisvajanje plodova tuđeg rada, eksploatacija – gdje ona postoji, a gdje ne postoji. Drugim riječima, zanimaju nas višak vrijednosti i njegova društvena raspodjela. Da bismo odgovorili na ta pitanja, valja nam prije znati što je ekonomska vrijednost ljudskog rada, što su vrijednost i višak vrijednosti, tko ih stvara i komu bi, prema tome, morali pripadati da s njima slobodno raspolaze i da bi s te strane društveni poredak bio pravedan, human. Zato ćemo razmotriti ove socijalno-ekonomske kategorije, i to samo u sistemu slobodne kapitalističke privrede, jer se najlakše daju uočiti u njezinim slobodnim prirodnim tokovima.

1. Najprije primjer kako funkcionira poduzeće u slobodnoj kapitalističkoj privredi. To će nas podsjetiti na neke temeljne ekonomske pojmove koji su nam ovdje potrebni.

Poduzetnik, koji je duša privrednog života, pozajmi od banke novac za koji će joj plaćati *kamate*. Tim novcem od zemljoposjednika zakupi zemljište za koje će mu plaćati *rentu* i na kojemu će podići svoja postrojenja. Unajmi radnike kojima će isplaćivati *nadnice*. Zatim kupi *sredstva za rad i predmete rada*. *Inovatorima* će za njihove tehnološke pronalaskе plaćati njihovu tržišnu cijenu.

2. Već smo se susreli s pojmom cijene pa ćemo ga malo pojasniti. »*Cijena koštanja*« jesu samo troškovi proizvodnje neke *robe ili usluge*. Što se tiče stvaranja vrijednosti, tržište ih ne razlikuje pa ih nećemo ni mi razlikovati. Ako se toj cijeni koštanja doda *prosječni profit* koji se ostvaruje na slobodnom tržištu, onda imamo *cijenu proizvodnje*. *Ravnotežna cijena* jest najviša cijena po kojoj prodavači jedne vrste robe mogu rasprodati svu planiranu robu da im ne propadne. U toj se cijeni podudaraju *ponuda i potražnja*. Tada prodavači uspiju prodati svu svoju planiranu robu po najvišoj mogućoj cijeni, a svi kupci koji su željeli kupiti po toj cijeni, bivaju podmireni.

Ravnotežnu cijenu možemo smatrati i *pravednom cijenom* i *vrijednošću* robe, jer se ni od koga razumno ne može tražiti da svoju robu prodaje jeftinije nego što je može prodati. Dakako, prodavači ne predviđaju uvijek ravnotežne cijene pa su stvarne *tržišne cijene* čas iznad ravnotežne cijene, a čas ispod nje. Mi ćemo ovdje uzeti, radi pojednostavljenja predmeta, da se sve robe i usluge prodavaju po ravnotežnim cijenama.

3. Kad poduzetnik proda svoj, recimo, mjesečni proizvod, neku robu, po cijeni koju mu prizna *slobodno tržište*, tj. koju nije dekretirala nikakva vlast, on će ostvariti svoju poduzetničku dobit, i to samo ako mu ukupni troškovi proizvodnje u tom mjesecu budu niži od prodajne cijene ukupnog proizvoda *koju mu zadaje tržište neovisno o njegovim troškovima proizvodnje*. Slično se događa i s industrijalcem koji za razliku od poduzetnika radi s vlastitim kapitalom. Svakom, dakle, uspješnom proizvođaču i najmanjeg ekonomskog dobra tržište priznaje veću vrijednost od njegovih ukupnih troškova proizvodnje. To je »*višak vrijednosti*«.

4. Pitajmo se sada tko stvara taj višak vrijednosti, vrijednost kojom se isplaćuju profiti industrijalaca, kamate, renta, dividende akcionara, dobit poduzetnika i inovatora, porezi, razni doprinosi, fond akumulacije... Da li te vrijednosti, na koje se raspada višak vrijednosti, svojim vlasnicima stvaraju njihovi faktori proizvodnje, ili ih stvara samo radna snaga u procesu svojega trošenja (rada), pa ih radnicima oduzimaju strukture kapitalističkog tržišta i dodjeljuju neradnicima, klasi eksploatatora, kako je tvrdio Marx.

Da bi se odgovorilo na to pitanje, valja nam znati *što je ekonomska vrijednost i višak vrijednosti*, tko ih i kako ih stvara te kako se raspodjeljuju vlasnicima raznih faktora proizvodnje.

5. Na ta se pitanja ne može odgovoriti bez ispravne *teorije vrijednosti* kojom se bavi politička ekonomija kao temeljna društvena znanost. Mi ćemo ovdje skicirati dvije vodeće teorije vrijednosti koje nam unose svjetlo u sva ta pitanja.

a) Objektivna, radna teorija vrijednosti/Smith, Ricardo, Marx...!

Na početku svojega »Kapitala« Marx razmišlja ovako: Sva se roba razmjenjuje po vrijednosti na slobodnom tržištu; znači da u ovoj robi ima nešto isto što tvori vrijednost, »supstituciju« vrijednosti i po čemu se uspoređuje roba kad je razmjenjujemo. Što je to isto? To ne može biti ni jedno fizičko ni kemijsko svojstvo robe – može to biti samo ljudski rad u njima, jer su sve proizvod toga rada. Nadalje, to ne može biti konkretni ljudski rad (kopanje, šivenje, tokarenje...), nego rad shvaćen samo kao trud i muka, trošenje radne snage, rad od kojega smo oduzeli, apstrahirali sve ono po čemu se pojedini radovi razlikuju. Taj rad Marx naziva *apstraktnim ljudskim radom* koji mu je isto što i ekonomska vrijednost, dakle supstancija vrijednosti. Dakako, taj rad ne može biti bilo kakav rad, besmisleno trošenje radne snage; on mora biti ekonomično potrošen da bi ga tržište priznalo kao vrijednost, mora biti »društveno-potrebni« rad. Konkretno to znači da taj rad mora biti potrošen u proizvodnju korisnog proizvoda, u ekonomičnoj količini, s društveno-prosječnim sredstvima za rad, u prosječnim radnim uvjetima, rad prosječnog intenziteta i umješnosti...

Marx zaključuje: Budući da je vrijednost isto što i *društveno-potrebni rad*, to i višak je vrijednosti u proizvodima opredmećen živi ljudski rad, samo što ga nitko nije platio radnicima, pa su time eksploatirani na kapitalističkom slobodnom tržištu. Tako radnici u nadnici dobivaju tržišnu cijenu radne snage, ali ona u procesu svojega trošenja (rada), stvara veću vrijednost od nadnice, stvara višak vrijednosti, koji se oduzima radnicima, onima koji ga jedini stvaraju, a preraspodjeljuje se vlasnicima faktora proizvodnje, kapitalističkoj klasi.

Po Marxu se, dakle, višak vrijednosti stvara u pojedinim poduzećima razmjerno samo kapitalu koji se troši na radnu snagu, a činjenica je da se višak vrijednosti raspodjeljuje prema prosječnoj profitnoj stopi na pojedine kapitale razmjerno ukupnoj masi kapitala koji se troši i na radnu snagu i na sredstva za rad i predmete rada. Stoga po Marxu vrijednosti ne odgovaraju cijenama proizvodnje pojedine robe, niti ravnotežnim tržišnim cijenama, ali ukupne ravnotežne cijene robe moraju biti jednake njezinoj ukupnoj vrijednosti koju stvara samo živi ljudski rad.

Što valja reći na to? Sva se ekonomska dobra razmjenjuju po ravnotežnim cijenama (vrijednostima) i onda kada kupcima ni prodavačima ništa nije poznato koliko je ljudskog rada potrošeno u proizvode; dakle, i na tržištu na kojemu se rad niti kupuje niti prodaje. To se može lako eksperimentirati u zatvorenim tržištima kao što su logori ratnih zarobljenika, osuđenika i sl. koji ništa ne razmjenjuju s ljudima izvan svoje izolirane zajednice. Ako se tim ljudima povremeno darivaju razni artikli i ako im se dopusti da ih razmjenjuju, kupuju i prodaju između sebe. Na takvom tržištu pojavit će se *ravnotežne cijene i svi zakoni slobodnog tržišta*, iako nitko na tom tržištu ne zna koliko je rada stajalo bilo koje ekonomsko dobro koje se razmjenjuje. Znači da rad ima vrijednost kao i svako ekonomsko dobro, ali nije isto što i vrijednost, »supstancijska« vrijednosti, pa je vrijednost nešto drugo.

Primjer takva tržišta znalački je obradio R. A. Radford opisujući razmjenu među ratnim zarobljenicima u Njemačkoj u prošlom ratu (vidi u Paul Samuelson, »Ekonomska čitanka, str. 52-62, Zagreb, 1975).

b) *Subjektivna teorija vrijednosti* – marginalizam (Menger, Wieser, Böhm-Bawerk, Jevons, Walras, Pareto...)

J. Schumpeter tvrdi da je između dvaju ratova više od 90% ekonomista na sveučilištima Zapada zastupalo marginalizam, a i danas je slično stanje (vidi Zoran Pjanić, *Teorija cena*, 4. izd. str. 59, Beograd 1976).

Pokušajmo skicirati i ovu teoriju vrijednosti.

Neka domaćica pođe u trgovinu da kupi nekoliko artikala. Ona će najbolje gospodariti ako svaku jedinicu svojega novca potroši u za sebe najkorisnija dobra i jednako korisno u svakoj kupnji tako da sebi poslije ne mora prigovarati kako je umjesto nekog artikla morala kupiti neki drugi koji bi joj za jednak novac bio korisniji, vredniji. Svako homogeno dobro (novac, rad...) najbolje trošimo ako ga jednako korisno potrošimo u svakoj upotrebi i ako kupujemo nama najkorisnija dobra (Drugi Gossenov zakon). Pri tome domaćica ima na umu da svaka dodatna jedinica homogenog dobra koju kupi – za nju ima manju vrijednost, korisnost od prethodne (Prvi Gossenov zakon). Nastavi li i dalje

kupovati isti artikl, nastat će kupnja koja za nju neće imati nikakve vrijednosti, jer tu posljednju količinu neće moći korisno upotrijebiti ni za što. Tako svaki kupac stvara svoju osobnu, subjektivnu ljestvicu preferencije, on odlučuje kako je za njega najkorisnije potrošiti vlastiti novac koju mu je robu i u kojoj količini najkorisnije kupiti.

Kako vidimo, pri toj procjeni vrijednosti svega i svačega kupce kao kupce uopće ne zanimaju ničiji troškovi proizvodnje niti koliko je rada potrošeno u neki proizvod. To su brige proizvođača da ostvare neki dohodak. Njima, dakle, tržište zadaje najvišu ravnotežnu cijenu, po kojoj je spremno otkupiti sav proizvod.

6. Kako tržište iz ovako subjektivnih, vrlo različitih procjena vrijednosti, dolazi do stabilnih, ravnotežnih cijena koje postaju objektivna, zadana vrijednost svakom kupcu i prodavaču?

Kupci kupuju, u pravilu, uvijek tamo gdje je cijena najniža. Prodavači pak nastoje predvidjeti najvišu cijenu po kojoj će ipak moći rasprodati svu robu da im ne propadne. To je *ravnotežna cijena i vrijednost* svakog ekonomskog dobra (roba, usluga, rada i kapitala) u kojoj se podudaraju ponuda i potražnja. To je cijena po kojoj se svaka roba rasproda i po kojoj je svatko mogao kupiti što je želio, dakako, po toj cijeni, te nema repova pred trgovinama. Tu se *radna snaga ponaša kao i svi ostali faktori proizvodnje*: Vrijednost joj određuje tržište i prenosi se na proizvod, ako je ekonomično, razumno utrošena.

7. Kako je onda moguće da ravnotežna cijena svih troškova proizvodnje bude niža od ravnotežne cijene (vrijednosti) proizvoda, što je uvjet da se pojavi višak vrijednosti i svaki kapitalistički dohodak? Moguće je jer *rad nije isto što i vrijednost, jer tržište određuje ravnotežne cijene (vrijednosti) proizvoda samo prema njihovoj korisnosti i rijetkosti (marginalizam)*.

8. Sve se ovo događa u sferi prometa, razmjene proizvoda. Međutim, u sferi proizvodnje događa se sljedeće: radna se snaga stalno premješta tamo gdje je bolje plaćena. Isto se tako i kapitali stalno premještaju tamo gdje mogu postići veću profitnu stopu, što je razumno i prirodno. To bi premještanje prestalo kad bi se svuda izjednačile profitne stope. To bi se dogodilo kad bi nestalo svakog monopola u proizvodnji, pa bi svi dohoci postali razmjerni samo trudu i mucu, apstraktnom društveno potrebnom radu koji se opredmećuje u proizvodima. Međutim, to se nikada ne događa, jer jednih monopola nestaje, a drugi nastaju pa *ravnotežne cijene vrijednosti nisu nikada razmjerne količini rada utrošenog u proizvode*.

9. Ovdje valja naglasiti da kapital, tj. svi faktori proizvodnje, stvaraju vrijednost isto kao i živi ljudski rad. Zašto? Proizvodniji faktori, bolja tehnologija, uštedeju društvu troškove proizvodnje, a to znači da mu uštedeju trud i muku, dakle živi ljudski rad, koji bi društvo moralo utrošiti bez proizvodnog doprinosa kapitala. Stoga su *etički i moralno posve opravdani dohoci koje kapital stvara svojim vlasnicima* i koje priznaje slobodno tržište. Kapital, dakle, uštedeju društveno potrebni rad, najprije svome vlasniku, a kad nestane monopola na dotične faktore proizvodnje, onda donosi uštedu cijelom društvu jer sada ono dolazi do određenih proizvoda uz niže cijene.

10. Zaključujemo da vrijednost doista treba svesti na korisnost i rijetkost ekonomskih dobara (marginalizam) i da rad nije isto što i vrijednost. Ravnotežne cijene rada možemo smatrati pravednim, pa *najmanji odnos po sebi ne uključuje eksploataciju, prisvajanje tuđega živog rada bez ekvivalenta*. Isto tako ne prisvaja se tuđi rad kad se na nekom tržištu u proizvodima razmjenjuju nejednake količine rada, npr. u razmjeni između razvijenih i nerazvijenih zemalja, između Sjevera i Juga, latinske Amerike i SAD. Svuda tu može biti nepravde i eksploatacije, ali se ona ne može temeljiti na razmjeni nejednakih količina ljudskog rada.

Mi smo ovdje vrednovali rad, ali i kapital u vezi s radom, samo pod vidom stvaranja ekonomske vrijednosti. Međutim, slobodna konkurencija može uništiti pojedine kapitale, kao i mnoštvo radnika, i onda kada se ne prisvajaju tuđe vrijednosti. Društvo je dužno posredovati u takvim slučajevima, već prema etičkim načelima kojima se nadahnjuje.

Kako vidimo, kršćanski socijalno-ekonomski nauk mora se osloniti na određenu teoriju vrijednosti političke ekonomije. Nama je svima poznatija radna teorija vrijednosti, ali su papinske socijalno-ekonomske enciklike u skladu samo sa subjektivnom teorijom vrijednosti, marginalizmom, pa je na ovom tečaju valjalo nešto i o tome čuti.

ZUSAMMENFASSUNG

Katholische sozial-ökonomische Lehre betrachtet die verschiedenen Einkommen (wie z. B. der Profit, die Prozentsätze, die Rente, das Einkommen der Unternehmer und der Innovatoren) grundsätzlich als berechtigt. Die freie Marktwirtschaft wird als natürlich und selbstverständlich angenommen. Das sind die Teile des »Wertüberschusses«, die auf dem freien Markt so entstehen, weil man den erfolgreichen Unternehmern den grösseren Wert anerkennt, als sie Verluste hatten. Der Vorträger hat in seinem Korreferat im kurzen gezeigt, dass die so genannte Arbeitstheorie der Werte mit der katholischen sozialökonomischen Lehre unverbindlich ist, da die Arbeit nie dasselbe ist wie der Wert. Hingegen ist die subjektive Theorie der Werte (Marginalismus) ein angemessenes Ausgangspunkt für die katholische sozialökonomische Lehre. (Übersetzt von Adalbert R.)